

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Kiss József

Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig
**Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni
Magyarország megújulására
(1918-1932)**

**DE Bölcsészettudományi Kar
2007**

Bajcsy-Zsilinszky Endre a XX. századi magyar történelem egyik meghatározó politikai egyénisége, akinek pályafutása összekapcsolódott a Horthy-korszak történetével. A rendszer keletkezésekor ellenforradalmár, fajvédő. Pályafutása végén a fenyegető külső veszély elhárításáért, az ország megújulásáért küzdő katonai szervezkedés vezetője.

Az értekezés Bajcsy-Zsilinszky Endre életének a fajvédelemtől a nemzeti demokrácia gondolatának felvetéséig tartó időszakát, tehát a trianoni Magyarország politikai megújulásért 1918-1932 között folytatott politikai küzdelmeit és elképzeléseit mutatja be. A témaválasztás oka röviden: a Bajcsy-Zsilinszky életmű korai időszaka nem kellően feltárt és dokumentált. A kutatások pályafutásának második szakaszára (30-as évek második fele, második világháború időszaka) irányulnak. Bajcsy-Zsilinszky pályakezdésére, ellenforradalmi múltjára a kutatás kevesebb gondot fordított.

A fajvédelemtől a nemzeti demokrácia gondolatának felvetéséig tartó időszak bemutatásában a dolgozat Bajcsy-Zsilinszky rendkívül gazdag publicisztikájára támaszkodik. Publicisztikájának feldolgozásában az első lépéseket tette meg a történetírás. A nagyközönség számára ma már hozzáférhetőek a könyvei. Gazdag kéziratos hagyatékát – melyet a kutatás, levelezésének kisebb részétől eltekintve – közzétett – az Országos Széchényi könyvtár őrzi.

Bajcsy-Zsilinszky lapszerkesztő is volt. A *Szózatot*, az *Előörsöt*, a *Szabadságot* és a *Szabad Szót* sok éven keresztül szerkesztette. A dolgozat által vizsgált időszakban a *Budapesti Hírlap*, a *Szegedi Új Nemzedék*, a *Szózat* és a *Magyarság* közölte írásait, melyeket a történetírás írás nem, vagy csak érintőlegesen vont be a kutatásokba. Az *Előörs*, melyre szintén támaszkodik az értekezés, ebből a szempontból ismertebb. Az értekezés támaszkodik azokra a Bajcsy-Zsilinszky művekre is, amelyek nem kerültek a kutatások középpontjába (*Militarizmus és a pacifizmus, Német világ Magyarországon*).

Az értekezés négy kérdés köré csoportosítva mutatja be Bajcsy-Zsilinszky pályának első szakaszát.

1. Áttekinti a kutatások helyzetét. Bemutatja, a „kortársak”, a korabeli közvélemény, illetve az „utókor”, a XX. század második felének Bajcsy-Zsilinszkyt értékelését.

Bajcsy-Zsilinszky alakjának, pályafutásának feltárásában jelentős sikereket ért el a magyar történetírás. Bajcsy-Zsilinszky indulásáról, újságírói, lapszerkesztői tevékenységéről ugyanez nem mondható el.

Bajcsy-Zsilinszky történeti értékelésének alaphangját az *idealizáló felfogás* határozza meg. A felfogás kialakulásában szerepe volt a politika tudományra gyakorolt hatásának. A felfogás képviselői több apró (4-6 éves) szakaszra bontják pályáját. E szerint eszmei-politika fejlődése töretlenül vezetett a jobboldali radikalizmustól a nemzeti demokrácián át társadalmi

progresszióval való összefogásig. A pályakezdő Zsilinszky - életkora, életpályája alapján - nem rendelkezett kiforrott világnézettel, nem alkotott koherens politikai programot (*Szózat*-korszak, 1919-1926). Rövid átmeneti időszakot követő újabb pályaszakaszában („*Előörs*-korszak”, 1928-1932, Nemzeti Radikális Párt időszaka) véglegesen szakított fajvédő múltjával. Ekkortájt sváb- és németellenességével, a parasztság gazdasági, szociális, kulturális és politikai felemelkedéséért folytatott küzdelmével egy „népfront jellegű” összefogás alapját vetette meg. A folyamatban szerepet játszottak a formálódó népi mozgalom oldaláról és a polgári baloldal részéről érkező szellemi hatások. Ekkortól töretlen az útja a baloldali erőkkkel való összefogásig, amely aztán mártírhalálában oldódott fel.

Az idealizáló felfogás a kutatásokban is aránytalanságokat okozott, ami oda vezethető vissza, hogy a történetírás nem fordított kellő figyelmet Bajcsy-Zsilinszky indulására, 1917-1928 közötti publicisztikájára. A fajvédő mentalitásának megfelelően felvetett problémák – nemzeti egység, faj-, illetve magyarságvédelem, nagybirtok-, nagytőke-, idegenellenesség, földreform (parasztság felemelése), államhatalom problematikája (diktatúra vagy demokrácia) – egészen a harmincas évek második feléig élénken foglalkoztatták.

Szellemi megújulása a gondolkodásrendszere egyes elemeinek viszonyában bekövetkező változásokra, illetve idegenellenességében történő változásokra vezethető vissza. A húszas évek elején a nemzeti gondolat, az évtized végén az agrár(szociális) gondolat dominanciája érvényesül a programalkotó munkásságában. Addigi latens németellenessége ekkortájt nyílt sváb- és németellenességbe csap át és egy hosszabb folyamat keretében átalakítja világlátását („fascizmus-hitlerizmus, fajvédelem-magyarságvédelem, Duna-konföderáció). Az értekezés a fentiek alapján az idealizáló felfogással szemben a következő téziseket állítja szembe.

TÉZIS/1

A pályakép ilyen interpretálásával szembeállíthatók a következők:

- *Zsilinszky az 1910-es évek végétől zárt, koherens magyarságvédő, a jobboldal radikalizmus mellett elkötelezett programmal rendelkezett (frontideológia, Nemzeti újjászületés és sajtó).*
- *A húszas évek végén a fajvédő mozgalommal, de nem a fajvédő gondolattal szakított, tehát politikai mentalitásának változása hosszabb időszakot ölelt fel.*

TÉZIS/2

- *Pályafutása két szakaszra bontható, az 1918-ban kezdődő és a harmincas évek közepéig tartó, a fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig ívelő periódusra, valamint a harmincas évek közepe tájától az 1944. december 24-ig tartó, a nemzeti függetlenségért, a duna-völgyi népekkel való együttélés megteremtésért, s az ország polgári demokratizálásáért vívott küzdelem időszakára.*

2. Bajcsy-Zsilinszky politikai pályafutásának kezdete az 1910-es évekre esett (1912-1918). Pályája jellegzetes dzsentri életútként indult, alakulásában a világháború fordulatot hozott, politikai pályára lépett. A kérdés az: családi indíttatása, személyiségfejlődése áll az események háttérében, vagy gondolkodásrendszerének sajátosságai, esetleg élettapasztalata, frontélményei játszottak szerepet a fordulatban?

Az értekezés a fentiek szerint tekinti át Bajcsy-Zsilinszky pályájának indulását. Bajcsy-Zsilinszky szlovák-magyar származású, lecsúszó dzsentri családból származik. A dzsentrikérdés ezért személyesen is érinti. Jelentőséget kap a gondolkodásrendszerének kialakulásában is (függetlenségi nacionalista, agrárius, újkonzervatív, jobboldali radikális értékrend). Az értékválasztásból következően jobboldali modernizációs törekvések jellemzik.

TÉZIS/3

Bajcsy-Zsilinszky gondolkodásrendszerének sajátosságai:

- *Társadalomvizsgáló módszerei, gondolkodásrendszerének állandó elemeiben található az életmű értelmezésének kulcsa.*
- *Nemzedékekben gondolkodó, határozott és optimizmust sugárzó nemzeti programot alkotott.*
- *Politikai elképzelései a magyar történelem válságos időszakaiban - első világháború és forradalmak, 1929-1933-as gazdasági válság, második világháború – keletkeztek.*
- *Történelempolitikai jellegű munkái alkalmasak a nemzeti identitás ébrentartására, a múlt erényeiből, hibáiból okulni tudó nemzeti haladás megalapozására, nemzetkarakterológiai vizsgálódásra.*
- *Jobboldali modernizációs programja a nemzeti és az agrár(szociális) gondolat köré csoportosítható, de szerepet kap abban az államberendezkedés kérdése is.*
- *A nemzeti gondolat a magyarság és a - magyar államot körülvevő - Közép-Európa és Európa kölcsönös viszonyát vizsgálja. Kiterjed a függetlenséggel, más népekkel való viszonytal kapcsolatos kérdésekre. Felöleli az állami léttel összefüggő problémákat is.*

- *Az agrár(szociális) gondolat a nemzeti gondolat sajátos belső vetülete. Nemzetgazdasági, társadalompolitikai és szociálpolitikai feladatokat jelöl. A nemzeti lét termelésével, a magyarság anyagi, szellemi (kulturális) gyarapodásával, továbbá a földbirtokviszonyok rendezésével, a parasztság szociális, kulturális felemelésével összefüggő problémák megoldására irányuló elképzelések összessége.*

Zsilinszky életének meghatározó élménye az első világháború. A frontélmények, a háború kimenetele súlyos lelki teherként a számára. A katona vagy civil (polgár), hazafi vagy forradalmár, militarizmus vagy pacifizmus, haza és haladás olyan fogalompárok, olyan erkölcsi kategóriák a gondolkodásában, melyek pozitív jelentéstartalmát a kereszténységben találja meg. Egész életére kiható esemény volt, hogy 1917 nyarán csatlakozott a Budapesti Hírlap köré tömörülő jobboldali radikális csoporthoz és közreműködött a - történetírás által eddig nem vizsgált -, frontideológiának nevezhető nemzeti program kialakításában.

TÉZIS/4

- *A frontideológia 1917 második felét követően kezd kirajzolódni és az 1918-as őszi forradalom időszakára állt össze egységes programmá. Kimunkálásába bekapcsolódnak a frontról hazatérő katonatisztek.*
- *Jobboldali radikális modernizációs program: a megújulás nemzeti útját vázolja fel.*
- *A szegedi gondolat, a fajvédő mozgalom ideológiai-politikai törekvéseinek elővázlata. (Alátámasztja azt a magyar történetírásban kialakult véleményt, hogy a fajvédő irányzat gyorsabban formálódott ki, mint Gömbös általánosan elismert vezére lett volna.)*
- *1917-1918-as publicisztikai tevékenységével a frontideológia kimunkálásához Bajcsy-Zsilinszky is hozzájárult.*
- *A frontideológia a politikát és a társadalmat a nemzeti érdekek rendeli alá. Az állam vezetését a középosztályra kívánja bízni, míg az ország újjáépítésében főszerepet kíván biztosítani a hadseregnek és a tisztikarnak.*
- *Szakít a közjogi politizálással, a dualizmus szabadelvű értékrendjével. Diktatórikus eszközökkel akarja a gazdasági, politikai és szociális bajokat orvosolni. Engedelmességet, kötelességteljesítést, felelősségvállalást követel az ország minden polgárától.*

- *Nagyítókeellenes. A hadivagyonok megcsapolását tervezi. Fellép a háború alatt meggazdagodó hadiszállítók ellen, akik között nagy számban voltak zsidók. A követelés zsidóellenességgel párosult.*
- *Nem kívánja felszámolni a magyar történelmi alkotmányosságot és a parlamentáris viszonyokat, hatalmi ambícióinak megfelelő parlamenti reformot ígér.*
- *Nagybirtokellenes. A frontkatonák és az alsóbb néprétegek számára választójogot ígér. Számukra és a hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvak részére szociális reformokat és a földreformot helyezi kilátásba.*

Hasonló jelentőségű döntés részéről a Területvédő Ligához és a Magyar Országos Véderő Egylethez történő csatlakozása, amellyel végleg eldőlt, hogy a továbbiakban politikai-közéleti (újságírói) pályán tevékenykedik. Nem meglepő tehát, hogy feladta a biztos egzisztenciát kínáló, szürke és egyhangú közhivatalnoki állását. 1919 nyarán a *Szegedi Új Nemzedék*ben elkezdi a jobboldali radikális fajvédő program kifejtését.

3. Bajcsy-Zsilinszky a háborús nemzedék képviselője. A háború, a forradalmak rádöbentek, hogy a magyar tőkés fejlődés 'torzulásai' válságba sodorták az országot.

Bajcsy-Zsilinszky látja, hogy 1848-49 után a magyar társadalmi fejlődés felemás módon haladt előre. Az ipar és a kereskedelem, az ebből élő társadalmi rétegek fejlődése előtt szabaddá vált az út. Az mezőgazdaság és a paraszti fejlődés zsákutcába jutott. Az 1848-49 egyik legnagyobb sikerének tartott jobbágyfelszabadítás nem párosult földreformmal. A nagybirtokrendszer fennmaradása súlyos akadályként tornyosul a „vidéki Magyarország” polgárosodása elé.

A dualizmus és a hazai tőkés fejlődés a századelőre válságba jutott. A *földkérdés*, a *választójogi kérdés*, a *közjogi problémák*, a *nemzetiségi kérdés*, a *munkás-*, a *zsidó-*, és a *dzsentrikérdés* sürgős megoldást követeltek – állapítja meg. A dualizmus koráról a 20-as évek elején kialakított értékelése lényegében véve változatlan maradt.

Az éleződő nemzetközi helyzet és a háború következtében a századelő feladatai a Horthy-korszakban is megoldásra váró problémát jelentettek. A háború végén nem lehetett kitérni problémák elől. 1918-ban nemzeti válsághelyzetben történtek az első kísérletek a rendezésre, amikor a nemzeti megmaradás volt a tét és probléma úgy is felfogható volt, hogy aki 1918 ősze után Magyarországon reformra vállalkozott, annak a *haza és megmaradás* dilemmájával kell szembenézni.

Szegedi programalkotó tevékenységének propagálásával függ össze a *Nemzeti újjászületés és sajtó* című sajtópolitikai tanulmánya, amely az „elsikkasztott” reformok

pótlását hangoztatja. A mű Bajcsy-Zsilinszky első modernizációs programja, nemzetpolitikai összegzés az ország előtt álló feladatokról.

Tézis/5

- *Nemzeti újjászületés és sajtóval Szabó Dezső, Bangha Béla, Milotay István és Lendvai István mellett a hazai fajvédő mozgalom ideológia megalapozására vállalkozott.*
- *Jobboldali radikális modernizációs program, militáns, etatista, államberendezkedés terve. Komplex, gyors és gyökeres változást hirdet, ami rendszerváltozással felérő folyamatként is felfogható. A fajvédő gondolat történeti megalapozására szolgál.*

A húszas évek első felében Zsilinszky a jobboldali radikális tábor egyik vezetője. Nyílt, titkos és féltitkos jobboldali szervezkedésekben tevékenykedik. Lapszerkesztő, nemzetgyűlési képviselő. Idejének nagyobb részét a fajvédő gondolat kimunkálásával és propagálásával tölti. Programalkotó tevékenységének első 'terméke' a *Nemzeti újjászületés és sajtó*, amely egy militáns, etatista, államberendezkedés tervét vázolja fel.

A mű a fajvédő ideológia alapértékeinek tekintett nemzeti és agrár (agrárius) gondolat, illetve a sajtóproblematika köré csoportosítja mondanivalóját. Történelmi összefüggések között elemzi a politikai eseményeket – Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, háborús vereség, forradalmak és ellenforradalom, béke-előkészületek (1920. június 4. előtt keletkezett a mű). A gazdasági élet agrárius fejlődési pályára állítását és a birtokrendezést a merkantil tőke korlátázásával egyidejűleg akarja megvalósítani. Az elképzelése a hadsereget állítja az államszervezet középpontjába. Az állam irányításában –nagybirtok és nagytőke kiszorításával – a keresztény-nemzeti középosztályt juttatná vezető szerephez. Az 'örségváltás' a középosztály érdekeit kifejező politikai reformokkal párosul. A parasztság politikai jogai kiszélesednek, s felemelkedése elől elhárulnak az akadályok. Amennyiben a munkásosztály szakít a marxizmussal és nemzeti alapra helyezkedik, számíthat a rendszer támogatására (munkahelyi biztonsági és egészségvédelem, szociális törvényalkotás).

Annak érdekében, hogy a magyarság lelkileg-szellemileg azonosulni tudjon az előtte álló feladatokkal, Bajcsy-Zsilinszky elkerülhetetlennek tartja sajtóreformot és a zsidóság gazdasági szerepének korlátozását. A *Nemzeti újjászületés és sajtó* tehát megoldást keres a kor két nagy problémájára – a földkérdés és a zsidókérdés rendezésére. Bajcsy-Zsilinszky gazdasági megfontolásokból sürget fellépést a zsidó tőke és a zsidó kézen lévő sajtó ellen.

A *Nemzeti újjászületés és sajtó*ban felvázolt elképzelések az elkövetkező években a fajvédő politikai csatározásaiban felhasználásra kerültek.

Bajcsy-Zsilinszky bekapcsolódott a sajtó átalakításáért, a fajvédő mozgalom politikai térnyeréséért, a hatalomból történő lehető legnagyobb részesedés megszerzéséért és a földreformért vívott küzdelembe.

1921 tavaszán Bethlen István kapott kormányalakítási megbízást. Bethlen a dualista politikai hagyomány, a parlamenti többséggel rendelkező kormánypárt, valamint a nagybirtokokkal és a nagytőkével való együttműködésre alapozott államhatalom koncepciója idegenkedett mindenféle radikalizmustól. Így a kinevezésétől kezdve szeretett volna megszabadulni a fajvédőktől. A gazdasági és a hatalmi struktúrában a lehető legkisebb változásra törekedett, ezért a Nagyatádi-féle kisgazdaktól szintén igyekezett megszabadulni.

A Horthyval Szeged óta szorosán együttműködő fajvédők 1921 tavaszáig a magyar politikai életnek azt az irányzatát jelentették, amely nélkül, illetve ellenére az ország jövőjére vonatkozó döntést nem lehetett hozni. A királypuccs kiváltotta nemzetközi és belpolitikai hangulatot, a trianoni békeelőírásokat felhasználva, a rend és a nyugalom (konszolidáció) jelentőségre hivatkozva, ezt a fajvédő 'monopóliumot' támadta meg Bethlen. A konszolidációs program meghirdetésével gyorsan elmérgesedett a viszonya a fajvédőkkel. Bajcsy-Zsilinszky is belebonyolódott a vitába.

Bethlen és a fajvédők közti a kenyértörésre a kölcsönfelvételi tárgyalások időszakában került sor. A fajvédők belső erőforrásokra (vagyonadó, háborús és zsidó jövedelmek fokozott adóztatása) alapozták a gazdaság helyreállítását. Sürgették a földkérdés rendezését. Bethlen álláspontja: a népszövetségi támogatással érkező államkölcsönből rendezhetővé válnak az ország zilált pénzügyei, bevezethetik a pengőt és elindítható a gazdasági szerkezetváltás.

Zsilinszky, tartott a fajvédők, illetve a jobboldali radikális tábor marginalizálásától és látta az egységes párti kisgazdák kiszolgáltatott helyzetét, ezért keresztény-nemzeti, kisgazda, fajvédő összefogásra szólított fel. Az összefogás középpontjába a parasztság gazdasági, szociális, kulturális felemelése állt, háttérben a kormány helyzetének gyöngítése, a kormány átalakításának kikényszerítése húzódott meg. A kísérlet megbukott. A fajvédők 1923 augusztusában kiléptek az Egységes Pártból.

4. Az Egységes Pártból történő kilépés után Bajcsy-Zsilinszkynek nincsenek illúziói. A bethleni konszolidáció nem tart igényt, sem a fajvédők, sem az ő szolgálataira. Néhány évig még ismert közéleti szereplő: a Magyar Országos Véderő Egylet elnöke. 1928 tavaszától saját lapját az *Előőrsöt* szerkeszti. Nyilvánosan szakít a Fajvédő Párttal.

1927 folyamán nyíltan felvállalja a németellenességet, Nem Szabó Dezső hatására lesz sváb- és németellenes. Magatartása és elgondolása mögött a fajvédők külpolitikai gondolkodásában jelenlevő pángermán-ellenesség, a nemzetközi helyzet, a németországi változások, a hazai némettség körében tapasztalható mozgolódások, valamint a hazai németek államirányításban betöltött szerepének megítélése fordították szembe a németiséggel.

A történetírás a Bismarck kancellárról és a porosz szellemről kialakított véleményét azonosnak tekinti Bajcsy-Zsilinszky németbarátságával, holott a két különböző dolog. Bajcsy-Zsilinszky Elismeri és követendő példaként állítja a magyarság elé Bismarckot és a porosz állam sikereit, a fegyelemre és kötelességtudatra nevelő porosz militarista szellemet. A militarizmus hatékony társadalomszervező erő. A közgondolkodást alapjaiban meghatározza. Ez a Vilmosi Németország estében nem mondható el. Elismeri a német haderő magas fokú harci értékét, de ehhez a Németországhoz csak a szövetségi hűség kötheti.

TÉZIS/6

- *Bajcsy-Zsilinszky a 1927 folyamán vállalja fel nyilvánosan a sváb- és németellenességet.*
- *A fajvédők külpolitikai gondolkodásában jelenlevő pángermán-ellenesség, a nemzetközi helyzet, a németországi változások, a hazai némettség körében tapasztalható mozgolódások, a hazai németek államirányításban betöltött szerepének megítélése és Szabó Dezső szellemi hatása - tehát ezek együttesen – fordították szembe a németiséggel.*
- *Bajcsy-Zsilinszky németbarátságának gyökerei a porosz fejlődésről és Bismarckról kialakított nézeteire vezethető vissza. A Bismarck-i porosz értékek elismerése nem azonos a németbarátsággal. Elismeri Bismarck gazdasági, politikai sikereit és a fegyelemre és kötelességtudatra nevelő porosz militarista szellemet, melyben hatékony társadalomszervező és a közgondolkodást alakító szellemi erőt lát. A Vilmosi Németországhoz a szövetségi hűség köthette. Elismerte a német haderő felkészültségét, magas fokú harci értékét.*

A 20-as-30-as évek fordulója a kapcsolatkeresés éveit jelentették. Az 1927-es Adyvitát követően épülnek ki a kapcsolatai a különféle ifjúsági szervezetekkel és a bontakozó népi mozgalommal. A feltörekvő ifjúság Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonló ítélte meg az ország kül- és belpolitikai helyzetét és az agrárkérdést. Foglalkoztak a dunai népek sorsával. Problémalátásuk termékenyítően hatott Bajcsy-Zsilinszky gondolkodására. Az együttműködés az *Előörs* szellemi arculatában és Bajcsy-Zsilinszky világlátásának változásában, nemzeti radikális programjában is tükröződött.

Az *Előőr*s köré szerveződött társaság és a népi mozgalom a hivatalos Magyarország és a polgári liberálisok – az urbánusok – között elhelyezkedő, lazán szerveződő politikai, illetve szellemi-kulturális csoportosulást alkottak. Képviselőik és híveik azonosultak a magyar, s ezen belül is paraszti érdekekkel.

TÉZIS/7

- *Bajcsy-Zsilinszky felfogása és a népi mozgalom törekvései között sok a hasonlóság. A rendszer megújulását az agrár érdekek állami képviseletében, a parasztság gazdasági megerősödését, szociális emelkedését biztosító földreformban és a politikai reformban jelölik meg.*
- *Elképzeléseik a magyar és az egyetemes történelemből leszűrt tapasztalatok, a kiegyezés utáni és a két háború közti magyar valóság felmérése alapján születtek. Átfogó agrár- és nemzetgazdasági programot vázolták fel, ami a társadalmi elmaradottság felszámolására és egy szociálisan igazságosabb Magyarország megvalósítására.*
- *Harcoltak a kulturális elmaradottság felszámolásáért, az oktatás átfogó intézményi reformját állítva a középpontba (tanulás ingyenessé tétele), hogy a tehetséges népi fiatalok nagy számban kerülhessenek be a felsőoktatási intézményekbe.*
- *A magyar társadalom modernizálásának, szellemi, kulturális, gazdasági megújulásának feltétele az államszervezet és a politikai intézményrendszer demokratikus átalakítása („valódi” népképviselő, általános és titkos választójog, parlamentáris reform). A politikai reformokat illetően nem voltak egységesek.*
- *Magyarország belső megújulás révén vívhatja ki az őt megillető helyét az európai és a dunai államok sorában. A belpolitikai élet reformja szerves egységet alkotott a magyar külpolitikai törekvések megújításának szándékával (Duna-konföderáció).*
- *A laza, keret jellegű program megvalósítása tekintetében (realizálás eszközei, módja, üteme) nézetkülönbségek voltak Bajcsy-Zsilinszky és a népi mozgalom között. A szándék tisztaságát, előrevívő jellegét és megvalósíthatóságát illetően azonban - aligha.*

Bajcsy-Zsilinszky a húszas évek végén Magyarország nemzetközi helyzetének értékeléséből és a „bethleni államrend” kritikájából bontja ki elképzeléseit. A közép-európai szupremáciát a magyarnak „világ első katonájává” tétele révén akarja visszaszerezni. A radikális földreformot összeköti az idegen eredetű s ezen belül a zsidó tőke korlátozásával. A nemzet felemelkedése érdekében nemzeti alapra helyezné a munkásmozgalmat. Az állam irányítását a néppel azonosulni tudó, „igazi emberértéket” felmutató középosztályra bízna.

Célkitűzései és a korábban született írásaiban képviselt gondolatok között sok a hasonlóság. A fajvédő időkből ismert problémákat - nemzeti egység, magyar a világ első katonája, földreform, „bankokrácia” elleni fellépés, revízió - állítja a középpontba. A Bethlen-kormány szociális érzéketlensége, mezőgazdaság-ellenes gazdaságpolitikája és a 20-as éveken végighúzódó agrár értékesítési válság miatt, továbbra is az agrár (szociális) és a nemzeti gondolat összehangolt megoldására tesz kísérletet.

A formai hasonlóságok mögött komoly tartalmi különbségek vannak. A gazdasági válság kapcsán más összefüggések közé helyezi követeléseit. Nem a nemzeti gondolat kap prioritást Bajcsy-Zsilinszky elképzelésében, hanem az agrár(szociális) kérdés. A 20-as-30-as évek fordulójától „belülről építkezik”. A „nemzeti társadalom” gazdasági gyarapodásától, a szociális viszonyok javulásától, az erkölcsi, szellemi és politikai „újjászületés”-től várja az ország nemzetközi pozícióinak javulását.

A parasztság helyzetének rendezését egy összehangolt reformfolyamat részének tekinti, amely elválaszthatatlan a hitelszervezet, adórendszer, vámpolitikánk, iskolapolitika, falupolitika, tanyarendszer, várospolitiká, a gazdasági, szociális, közigazgatási viszonyok átalakításától.

Bajcsy-Zsilinszky a területi integritás visszaállításának előfeltételét a rendszer gazdasági és szociális, politikai és kulturális megújulásában, az országnak a dunai népek körében történő vonzóvá tételében és másrészt a Duna-konföderációban jelöli meg.

Bajcsy-Zsilinszky a fajvédőkkel történő szakítás után új párt alakítására készült. A párt munkájába bele akarja vonni a fiatalabb generáció felkészült és magyarság ügye mellett elkötelezett képviselőit.

A 20-as évek végén visszatér a nemzeti egység gondolatához. A nemzeti egység és a nemzeti társadalom problémájának felvetése összekapcsolódik. A nemzeti társadalom - a magyar nemzeti társadalom központi szervező magja - a társadalom döntő többségét alkotó parasztságot, a kis- és középpolgári iparos és kereskedő rétegeket, valamint a néphez közáll álló középosztályt öleli fel. A nemzeti társadalmon 'kívüli' nagybirtokosokat, a nagytőkések és a munkásosztályt sem rekeszti ki a nemzeti társadalomból. A beilleszkedés feltétele a nemzeti társadalom célkitűzéseinek elfogadása – hangsúlyozza.

A Nemzeti Radikális Párt programja harmadikutas politikai program: a nyugati polgári demokrácia és a totalitárius rendszer tagadására alapozott, paraszti bázison létrejövő állam és politikai rendszer tervezete. Bajcsy-Zsilinszkynek a második modernizációs elképzelése. A *nemzeti társadalom, nemzeti állam, nemzeti demokrácia* gondolatok köré csoportosítva vázolja fel a megújulást.

Egy modern *nemzeti államban* látja biztosítottak a magyarság jövőjét. A nemzeti állam politikai és gazdasági kiegyensúlyozó szervezet. Az egyes termelési ágazatok és társadalmi csoportok tevékenységét, a törvényhozás, a kormányzati szervek, a helyi és megyei önkormányzatok, valamint szakmai érdekképviseltek munkáját koordinálja.

A nemzeti állam és a nemzeti demokrácia problémája összekapcsolódik tervezetében. Értelmezésében a demokrácia történelmi képződmény. *Gyakorlat*: sajátos *konszenzusteremtő* és *egyenlősítő* (nivelláló) folyamat. *Eszme*: szelleme áthatja az alkotmányt, a törvényhozók és az autonóm intézmények munkáját. Az önkormányzatiság szerepe kapcsán a közvetlen demokráciára is hangsúlyt fektet. Bajcsy-Zsilinszky önmagát demokratikusan gondolkodó és cselekvő magyarnak tekinti.

A korabeli politikai áramlatok és politikai pártok közül a Nemzeti Radikális Párt rendelkezett olyan programmal, amely felölelte az agrárkérdés egészét. Az agrárkérdés megoldását tartalmazó javaslatai tartalmazzák a legtöbb előremutató elemet.

Az agrárpolitika célja a telepítéssel egybekötött birtokreform. A földreform hárommillió hold földet akar a rászorulóknak kiosztani. A földreform demokratikus jellege és nagybirtok-ellenességét tükrözi, hogy az ezer holdon felüli „magán, egyházi és községi birtokokat”, a hitbizományokat számolná fel. Bajcsy-Zsilinszky elsősorban a falusi nincsteleneket és a törpebirtokosokat akarja földhöz juttatni, emellett életképes kis- és középbirtokosokat akar létesíteni.

A nemzeti radikalizmus *haladó* és *konzervatív*, valamint *reális* és *irreális* elemeket tartalmaz. A nemzeti állam elképzelés az újkonzervatív organikus fejlődéskoncepcióból bontható ki. A polgári liberális és a marxista osztályuralommal szembeállítja a tradicionálist, az egyénnel az egyes foglalkozási csoportok (hivatásrendek) jogait és kötelességeit. Ezzel akarja a hagyományörző parasztságot és a vele szoros lelki-szellemi egységben élő középréteget vezető szerephez juttatni.

A reális és irreális elemek keveredése az olasz korporatív szisztéma és a magyar történelmi alkotmányosság sajátos ötvözéséből, részben pedig a program részletességéből (túlszabályozás) fakadnak.

Bajcsy-Zsilinszkynek a jövő magyar társadalmi-politikai berendezkedésére vonatkozó elképzelése progresszív elemeket is tartalmaz. Ezek közül legjelentősebb az általános és titkos választójog, a polgári szabadságjogok („szabad gondolatközlés”, „szabad szervezkedés”), amelyek az 1930-as években komoly politikai mozgósító erővel bírtak Magyarországon.

- *Nemzeti radikalizmus harmadikutas politikai program, a nyugati polgári demokrácia és a totalitárius rendszer tagadásával, erős paraszti (agár) bázison létrejövő állam és politikai rendszer átfogó tervezete. A nemzeti társadalom, nemzeti állam nemzeti demokrácia köré csoportosítva vállalja fel a „rendszerváltozását”.*
- *A nemzeti állam politikai és a gazdasági kiegyensúlyozó szerepet tölt be, összehangolja az egyes termelő ágazatok és társadalmi csoportok tevékenységét. Koordinálja a törvényhozás, a kormányzati szervek, a helyi és megyei önkormányzatok, szakmai érdekképviselők munkáját, így a politikai szférában megvalósítja az állampolgárok, a különböző társadalmi rétegek és az államhatalom békés és „idillikus” együttműködését.*
- *Bajcsy-Zsilinszky demokrácia felfogása a történelemben gyökerezik, történelmi képződmény. Egyfelől gyakorlat: sajátos konszenzusteremtő és egyenlősítő (nivelláló) tényező. Másfelől eszme: szelleme áthatja az alkotmányt, a törvényhozók és az autonóm intézmények munkáját. Önmagát demokratikusan gondolkodó és cselekvő magyarnak tekinti.*

Publikációs lista

(az értekezés témájához kapcsolódó publikációk)

1. Kiss (F) József: „Felépíteni újból Magyarországot!” Bajcsy-Zsilinszky Endre Előőrs korszakáról. Alföld, 1986. 6. sz.
2. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky és az Erdély-kérdés. Rubicon, 1989. 2. sz.
3. Kiss (F) József: „Nem tudok mást adni, mint magamat és erős akaratomat.” Gróf Teleki Pál (1879-1941). Iskolakultúra, 1993. 8. sz.
4. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a magyarság sorskérdései a két világháború között. Tudományos Közlemények 25. sz. Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Kar. Debrecen, 2000.
5. Kiss (F) József: A pályakezdő Szabó Pál és Bajcsy-Zsilinszky Endre kapcsolata az 1920-1930-as évek fordulóján. A Keletmagyarországi Népfőiskola II. Országos Találkozója. Debrecen 2001. 29-31. old.
6. Kiss (F) József: A pályakezdő Szabó Pál írásai Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában, az Előörsben. Bihari Diéta IV. Debrecen, 2003. 99-112. old.
7. Kiss (F) József: Szabó Pál közéletisége. Bihari diéta V. Debrecen, 2004, 128-138. old.
8. Kiss (F) József: Szabó Pál írásai Derecskéről. Bihari Diéta V. Debrecen, 2004. 128-147. old. (forrásközlemény)

Kisebb írások

1. Kiss (F) József: Politikaformáló „kicsi műhely” volt. 1928. március 15-én jelent meg az Előörs első száma. Hajdú-Bihari Napló, 1988. március 15.
2. Kiss (F) József: Ki képviselje a parasztságot? Hajdú-Bihari Napló, 1989. május 3.
3. Kiss (F) József: Az ötven évvel ezelőtt megalakult Nemzeti Parasztpárt öröksége. Hajdú-Bihari Napló, 1989. július 3.
4. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky érdemei. Hajdú-Bihari Napló, 1989. december 2.
5. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886. június 6. – 1944. december 24.). Hajdú-Bihari Napló, 1989. december 23. (Részleteket közöl Erdély. Múlt és jövő című művéből)
6. Kiss (F) József: Trianon traumája, avagy mit tekintsünk fantazmagóriának! Hajdú-Bihari Napló, 1990. november 21.
7. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky és Közép-Európa. Hajdú-Bihari Napló, 1992. október 3.

Interjúk

1. Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe. Alföld TV 2002.
2. Bajcsy-Zsilinszky Endre: egy méltatlanul elfeledett magyar politikus. Méliusz Rádió, 2006. június 6.

Előadások

1. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a magyarság sorskérdései a két világháború között. Elhangzott a II. Jelenkortörténeti Konferencián, Debrecen, 1997.
2. Kiss (F) József: A XX. századi magyar történelem vitatott kérdései. Elhangzott a Svájci Magyar Kulturális Egyesületben, Winthertur, 2001.
3. Kiss (F) József: Az új és legújabb kori magyar történeti fejlődés főbb csomópontjai. Elhangzott a Kárpátaljai Illyés Gyula Pedagógiai Magyar Főiskolán, Beregszász, 2000.
4. Kiss (F) József: A pályakezdő Szabó Pál és Bajcsy-Zsilinszky Endre kapcsolata az 1920-1930-as évek fordulóján. Elhangzott a Keletmagyarországi Népfőiskola II. Országos Találkozóján, Debrecen 2001.
4. Kiss (F) József: A pályakezdő Szabó Pál írásai Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában, az Előrsben. Elhangzott a IV. Bihari diétán, 2003. október, Biharkeresztes.
6. Kiss (F) József: Szabó Pál közéletisége. Elhangzott az V. Bihari diétán, 2004. október, Berettyóújfalu.

Könyvek

1. Kiss (F) József: Magyarország története 1848-1956. Debrecen, 1998.
2. Kiss (F) József: 20. századi magyar történelem. I. k. Debrecen, 2003.

Recenzió

1. Kiss (F) József: Bajcsy-Zsilinszky ellenzéki harcának első szakaszáról. Debreceni Szemle, 1989. 7. sz. (recenzió Sebestyén Sándor: Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális pártja 1930-1936. c. könyvéről)